

POGLED IZVANA

Артур Р. Багдасаров, *Хорватский литературный язык второй половины XX века*, Москва, 2004, 163 str.

Književnojezična situacija na ovim prostorima nakon raspada Jugoslavije postala je zanimljivom temom i domaćim jezikoslovcima i stranim slavistima. Hrvatski su jezikoslovci posljednjih godina mnogo pisali, ali nedostaju sinteze kakva je, primjerice, dana u zborniku *Jezik u Bosni i Hercegovini* (ur. Svein Mønnesland, Sarajevo 2005, 637 str.), u kojem su razrađene teme, iako ne sve podjednako temeljito, od dijalektne slike, preko srednjega vijeka, osmanlijskoga do jezika bosanskohercegovačkih Židova i Roma. Stoga knjiga o hrvatskom jeziku u drugoj polovici 20. st. kao sinteza jednoga razdoblja zaslužuje svu našu pozornost, pogotovo što ju je u Moskvi objavio ruski slavist. Riječ je o knjizi *Hrvatski književni jezik u drugoj polovici 20. stoljeća*. Autor knjige Artur Rafaelovič Bagdasarov već je u nas poznat jer je dosad objavio mnoge članke o hrvatskom jeziku, posebice o problemima njegova normiranja, priručnike za ruske turiste koji dolaze u Hrvatsku, priručnike za svoje studente (*Hrvatsko-srpske vojnoterminološke razlike*, *Rusko-hrvatsko-srpski i hrvatsko-srpsko-ruski rječnik razlika*), te *Hrvatsko-ruski rječnik*, koji je prvi put objavljen 1999, a četvrto je izdanje pred izlaskom.

Ova je knjiga namijenjena slavistima, profesorima slavenskih jezika, studentima, ali i onima koje zanimaju hrvatsko-srpski jezični odnosi posljednjih pola stoljeća i hrvatski jezik na razmeđu dvaju stoljeća. Građa kojom se autor koristio zaista je reprezentativna i impresivna. Tu su brojne novine i časopisi, njih 22 (među njima i *Glas Istre*, *Glas Slavonije*, ali i članci iz *Borbe*, *Vjesnika*, *Politike* ..., iz vremena kad nije bilo elektroničkih izdanja), djela hrvatskih pisaca od Ivana Aralice do Jože Horvata (azbučnim redom), prijevodi ruskih pisaca, jezikoslovna literatura s raznih strana, jezični priručnici, raznovrsni dokumenti (odluke AVNOJ-a, ustavi, *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* i sl.). U tom mnoštvu ne samo podataka nego i njihovih različitih literaturnih tumačenja imao bi dosta posla i domaći istraživač.

Tri su glavna poglavlja ove knjige: Problem etnojezične konfliktologije u SFRJ, Hrvatsko-srpske razlike, Hrvatski književni jezik na pragu 21. stoljeća. U prvom poglavlju Bagdasarov kronološki slijedi događaje u razdoblju od 40-ih do 70-ih i od 70-ih do 90-ih godina 20. st. i sa sociolingvističkoga aspekta analizira hrvatsko-srpske odnose, od avnojske ravnopravnosti četiriju jezika: srpskoga, hrvatskoga, slovenskoga i makedonskoga, preko novosadskoga izjednačivanja do potpunoga razilaženja stvaranjem novih država. Sredinom 50-ih godina 20. st. jezična kodifikacija i kultura govora poprimaju postupno

sve jači politički i kulturno-ideološki značaj, što je potaknulo jezičnu konvergenciju i unifikaciju, pa na kraju i potpisivanje novosadskoga dogovora te izradu zajedničkoga pravopisa. Dok je nekim slavistima novosadski, uostalom kao i bečki književni dogovor, temeljac u razvoju zajedničkoga književnoga jezika, Bagdasarov smatra da novosadski sa svojim kompromisnim rješenjima nije polučio uspjeh te da su se književni jezici u Hrvatskoj i Srbiji razvijali autonomno. Autor jezičnu politiku promatra u složenom kontekstu općih političkih, gospodarskih, kulturnih i međunacionalnih prilika u tadašnjoj državi. Sve više izbijaju na vidjelo međunacionalna proturječja. Proces decentralizacije gospodarstva uvođenjem samoupravljanja imao je pozitivne učinke i na neproizvodne djelatnosti (kulturu, prosvjetu...) pa su se počeli javno artikulirati glasovi nezadovoljstva. Od 1965/66. u Hrvatskoj narasta nezadovoljstvo zbog unitarizma i ograničavanja uporabe vlastitoga jezika te nepriznavanja prava na vlastiti naziv jezika. Autor dalje detaljno opisuje donošenje *Deklaracije* 1967. i njezin utjecaj na kasnija događanja, ponajprije na prekid izdavanja *Rječnika* dviju matica, na otkazivanje novosadskoga dogovora i na jačanje jezične divergencije, a na kraju i na ustavnu promjenu iz 1974. godine naziva i statusa hrvatskoga jezika. Konačno, novo ustrojstvo države iz 1974. godine s nekim konfederativnim obilježjima ubrzalo je nacionalnu homogenizaciju u republikama. Unutarjugoslavenska dezintegracija produbljuje je međuetničke jezične konflikte. Naime, proklamirana ravnopravnost jezika naroda i narodnosti, primjerice u Teritorijalnoj obrani od 1982, u praksi je bila daleko od toga, a srpskohrvatska/hrvatskosrpska "ravnopravnost" na djelu izgledala je ovako: od 246 članaka iz vojnih glasila koja je Bagdasarov istraživao, 180 ih je bilo ekavskih i 66 ijekavskih, a sva je terminologija bila srpska: *vazduhoplovstvo*, *protivvazдушna odbrana*, *oficir*... Jednako je bilo i u Bosni i Hercegovini, gdje je službeno neutralizirana varijantna polariziranost, a zapravo je leksik u javnoj komunikaciji bio srpski. Kad se pak zamjeralo Hrvatima da ne upotrebljavaju zajednički leksik, to je uvijek značilo da bi Hrvati trebali zanemariti svoje riječi na račun zajedničkih (*muzika*, *hiljada*, *nauka*...), ali nije vrijedilo i obratno, da Srbi trebaju rabiti hrvatske riječi (*glazba*, *tisuća*, *znanost*...) kako se ne bi narušilo jezično zajedništvo.

Bagdasarov u svojoj temeljitosti ne propušta protumačiti ni jedan dokument važan za jezičnu politiku u Hrvatskoj, kao što su *Stavovi o aktualnim pitanjima jezične politike* Predsjedništva CK SKH iz 1985. ili *Zaključci Zagrebačkog dogovora* iz 1986. Vrijednost ovoga istraživanja pola stoljeća hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa leži u činjenici da Bagdasarov uspijeva dati objektivnu sliku, iako mu nije bilo lako snalaziti se u našoj zamršenoj jezičnoj prošlosti, koju dovoljno ilustrira samo jedan detalj, naslov nekoliko izdanja istoga dvojezičnika s različitim lingvonimima: *Rusko-hrvatskosrpski rječnik* (1962), *Rusko-hrvatski rječnik* (1973), *Rusko - hrvatsko ili srpski rječnik* (1987). Kad se u takvim djelima prate leksički nizovi kao sinonimni, strani kroatist teško može za-

ključiti što su zapravo pravi sinonimi, a što umjetno stvarani sinonimi, a ako i jesu sinonimi, pripadaju li istomu registru ili ne pripadaju. Primjerice, *kazalište* i *teatar* u hrvatskome su sinonimi, ali *kazalište* i *pozorište* nisu jer *pozorište* ne pripada hrvatskomu jeziku. Međutim, kako moskovski jezikoslovac već dugo proučava hrvatski jezik, on je uspio ući i u njegovu povijest i u njegovu sadašnjost tako da je postao izvrstan znalac čak i novotvorenica i oživljenica, a svojim hrvatskim tekstovima i u svom rječniku i veliki jezični čistunac, mnogo veći i od Hrvata koji nastoje govoriti i pisati uzornim hrvatskim jezikom. Zbog toga on nije katkada kritičan prema hrvatskim pretjerivanjima u neologizmima, pa ni prema neologizmima koje stvaraju amateri jezikoslovci.

Hrvatski ustav iz 1990. propisuje da je u Hrvatskoj hrvatski službeni jezik, a jugoslavenski ustav iz 1992. propisuje da je u Saveznoj Republici Jugoslaviji srpski službeni jezik. Za Bagdasarova je to samo rješenje pravnoga statusa tih dvaju književnih jezika koji su se unatoč konvergentnim procesima uvijek razlikovali. Upravo je njihovim razlikama posvećeno cijelo drugo poglavlje. Razlike su istražene na svim razinama. Poglavlje počinje opisom osnovnih etapa razvoja književnoga jezika, nastavlja se iznošenjem razlika od pravopisnih do leksičko-semantičkih, a sve je ilustrirano s dosta potvrda. Budući da se u slavistici stalno pogrešno tumači bečki književni dogovor, potrebno je naglasiti da Bagdasarov ispravno zaključuje da on nije bio »pretvoren u život« te da su se ilirci prema njemu odnosili »sasvim suzdržano« (str. 42). Ispravili bismo tek jedan njegov podatak. Na kraju 19. st. hrvatski vukovci kodificiraju književni jezik dosljedno na novoštokavštini, pa se njegova tvrdnja o (novo)-štokavštini odnosi na prethodno razdoblje, nikako ne i na Broza i Maretića.

Danas se vani čuju glasovi o policentričnom srpskohrvatskom književnom jeziku kao što su engleski i španjolski. Za Bagdasarova nije u našem slučaju riječ o tome. Varijantne realizacije višenacionalnoga književnoga jezika u 20. st. nisu nastale kao rezultat »transplatacije« jezika poput engleskoga, nego su posljedica naporednoga razvoja u različitim etnolingvokulturnim (komunikacijskim) sredinama. Pri razmatranju hrvatsko-srpskih jezičnih razlika prof. Bagdasarov uzima u obzir sve tri kategorije: zajednički leksik, hrvatski leksik i srpski leksik. Premda je primjere mogao i sam izmisliti, strpljivo je i uporno pronalazio potvrde usporednih tekstova. Uspio je zorno pokazati prijevodne razlike u zagrebačkim i beogradskim izdanjima ruskih pisaca i *Svetoga pisma*, zatim je pronašao iste tekstove (vijesti, priopćenja, odluke...) iz *Vjesnika* i *Politike* da se bolje vide razlike u jezičnoj uporabi. Za svaku je jezičnu razinu prema kategorijama dao i pregledne tablice koje ruskomu čitatelju mogu olakšati snalaženje u hrvatsko-srpskim razlikama, npr. u tablicama su prikazane naglasne razlike, fonološke (najčešće je riječ o razlici u jednom fonemu), rodovne razlike (*teritorija*, *fonemla*, *morfemla*, *Alpe/Alpi*, *fronta/front*, *gripal/grip*, *jezgra/jezgro* i sl.), tvorbene (drugi tvorbeni morfemi, npr. *-isa/-ira-* u tvorbi nesvršenih glagola, ili drugačija njihova raspodjela, npr. *-ical/-kinja* u tvorbi

ženskih mocijskih parnjaka). Premda se obično misli da hrvatski i srpski imaju jednako oblikoslovlje, odnosno da u sklonidbi i sprezanju nema razlika, vrsnomu znalcu kakav je Bagdasarov one nisu promakle. Nije riječ o oblicima koji bi bili svojstveni samo jednomu jeziku, nego je riječ o tome da su u jednom jeziku od dubletnih ostvaraja jedni neutralni, a u drugome obilježeni. U knjizi je izdvojeno nekoliko takvih. Tako se instrumental jednine s nastavkom *-i* u imenica na *-ost* u srpskome mnogo rjeđe upotrebljava, ali to ne znači da nije poznat. Pridjevno-zamjenični nastavci *-oga* i *-omu* (*dobroga, dobromu*) u srpskome su arhaizmi, a u hrvatskome su obilježje višega stila, s tim da je nastavak *-om* u srpskom jeziku i za dativ i za lokativ, dok je u hrvatskome on lokativni nastavak, a dativni je *-omu*. Sklonidba brojeva *dva, tri, četiri* mnogo je rjeđa u srpskome nego u hrvatskome. U hrvatskome je češći zamjenični oblik *njezin*, a u srpskome *njen*. Postoje razlike u sklanjanju dvosložnih muških imena s dugouzlaznim naglaskom tipa *Pero*. U hrvatskome se sklanjaju po sklonidi *e*, a u srpskome češće po sklonidbi *a*. Kosi padežni oblici tipa *Mileta, Miletu* od *Mile* u hrvatskome se uopće ne rabe.

U knjizi su obrađene i leksičke razlike. Najjednostavniji su slučajevi kad su posrijedi dvije leksičke jedinice, kao što je inače u međujezičnom suprotstavljanju. Autor ide dalje pa navodi riječi koje su govornicima drugoga jezika potpuno nerazumljive ili im oni ne mogu odrediti točno značenje (govornici srpskoga prepoznaju hrvatske nazive mjeseci, ali ne znaju o kojem je riječ), što ne ide u prilog jezikoslovcima u svijetu kojima je razumljivost glavni kriterij za tvrdnju da hrvatski i srpski nisu dva književna jezika. Istine radi mora se reći da komunikacija neće nikad biti otežana do te mjere da razgovor sugovornika bude »razgovor gluhih«, da je postotak razumljivosti mnogo veći nego kad su posrijedi drugi slavenski jezici, ali takvih primjera ima i među neslavenskim jezicima pa im nitko zbog međusobne razumljivosti ne osporava poseban status.

Dva su zadnja odjeljka u poglavlju o hrvatsko-srpskim razlikama posvećena leksičko-semantičkim divergentima i analogima. S dobro odabranim primjerima obrađeni su slučajevi u kojima je dio polisemične strukture jedne riječi dvostrano ili jednostrano obilježen pa zapravo te riječi u svakom od dvaju promatranih jezika i nisu višeznačnice. Primjer je za dvostranu obilježenost: *naučnik* 'učenik za proizvodno zanimanje' (hrv.), 'znanstvenik' (srp.), a za jednostranu: *zgoditak* 'dobitak, npr. na lutriji' (hrv. i srp.), 'gol' (hrv.), *predstava* 'priredba, izvedba umjetničkoga djela' (hrv. i srp.), 'predožba' (srp.). Primjeri s jednostranom obilježenošću (riječ ima značenje zajedničko obama jezicima, ali u jednom ima još i drugo značenje) mnogo su češća pojava od obostrane obilježenosti (riječ ima jedno značenje u jednom jeziku i drugo u drugome). Druga skupina leksičkih jedinica, koju Bagdasarov naziva leksičko-semantičkim analogima, ima veću etnojezičnu boju. I ona može biti dvostrano obilježena (*inozemstvo/inostranstvo*) ili jednostrano (*odvojetnik/advokat, brzozavo/telegram; hartija/papir, zvaničan/služben*). Bagdasarov je objektivan znanstve-

nik te nastoji čitatelju dati punu istinu. On navodi primjere iz hrvatskih pisca (Krlježa, Nazor...) iz vremena »jezičnoga egalitarizma« (str. 74) u kojima se miješaju hrvatske i srpske riječi. S druge strane navodi i primjere u kojima obilježene riječi prelaze granice i normalno se upotrebljavaju u drugim sredinama, npr. *Suradnja između Sveučilišta Zagreb i Univerziteta iz Prištine ... (Delegatski vjesnik, 1989)*, *Diplomirao je na Pravnom fakultetu Zagrebačkoga sveučilišta ... (Politika, 1989)*. Ovo poglavlje završava kritičkim osvrtom na rad hrvatskih normativaca koji brojnim oživljenicama i novotvorenicama stvaraju »konkurentsku borbu« između svojih riječi (uz *park, gimnastika, pločnik, mikroskop, stalno ...* sve se češće preporučuju *perivoj, tjelovježba, nogostup, sitnozor, sveudilj ...*).

Treće je poglavlje (Hrvatski književni jezik na pragu XXI. stoljeća) za nas najzanimljivije jer je to pogled izvana na suvremeni hrvatski jezik. Pozorni pratitelj hrvatskoga jezika uočio je da među subjektima jezične politike u Hrvatskoj nema suglasja o strategiji razvoja i kodifikacije hrvatskoga jezika. Tablice zorno pokazuju normativne promjene u starijim i novijim izdanjima istih jezičnih priručnika (pravopis, gramatika), npr.: *pridjevski – pridjevni, polovina – polovica, terminologija – naziolje, enklitika – zanaglasnica, istovremeni – istodobni, u toku – u tijeku, hronika > kronika¹ – kronika, srećan > sretan – sretan, jezički > jezični – jezični* itd. Iz njih je vidljivo da novija izdanja između tvorbenih dubleta biraju sustavniju (*pridjevni*), između međunarodnice i domaće riječi domaću (*zanaglasnica*), da izbacuju srpske riječi (*hronika*), ali i da dovode u sinonimičan odnos riječi koje nisu istoznačnice pa se ne mogu ni zamjenjivati (*u toku – u tijeku*). Naši jezični priručnici zaista mogu zbuniti domaćega uporabnika, a kamoli ne stranoga. Dovoljno je pogledati oveću usporednu tablicu s primjerima iz Anićeva i Šonjina rječnika, iz *Hrvatskoga jezičnoga savjetnika* i *Hrvatskoga pravopisa* iz 2000. i vidjeti da je u njima previše razlika, pravopisnih (*general-bojnik, general bojnik*), naglasnih (*dójam, dòjam*), fonoloških (*pejsaž > pejzaž, pejzaž > pejsaž; sprječavati, sprečavati*), tvorbenih (*pedagoškinja, pedagogica, pedagoginja*; *izrada = izradba, izrada > izradba*), rodovnih (*čar m, čar ž; krpež m, ž, krpež m*), leksičkih (*prhut = perut, perut > prhut, prhut > perut*). Odrednice stilske i područne leksičke raslojenosti ili njihov izostanak unose zbrku: *bječva* reg. razg.; *bječva* pokr.; *bječva > čarapa; bječva*. Istražujući u jezikoslovnim djelima jednoga jezikoslovca pridjeve motivirane vremenskim priložima tipa *tadanji/dašnji*, Bagdasarov otkriva nedosljednost, što on tumači nepodudarnošću usmene i pisane riječi i njihovim miješanjem. Prevelik broj sinonimnih ostvaraja i neusuglašenost jezičnih priručnika otežavaju normativni izbor, što dobro ilustrira ovaj niz iz jezikoslovne radionice: *porođajni, porodni, porodiljski, porođiljni, rodiljski, materinski dopust*. Bagdasarov primjerima blago upozorava na normativnu nesređenost, iako je imao dosta građe da bude stroži kritičar.

¹ Riječ desno od znaka > ima normativnu vrijednost, a znak – razdvaja primjere iz dvaju izdanja.

Istraživanje jezičnih priručnika i jezikoslovne literature otkrilo je tri pristupa normiranju: imperativna, preskriptivna norma (predstavnic: B. László, M. Šimundić, I. Krmpotić), preskriptivno-deskriptivna, neutralna, dopušta sinonime, ali daje prednost hrvatskim riječima (*Hrvatski jezični savjetnik*, J. Šonje) i deskriptivna koja dopušta regionalne i razgovorne oblike (V. Anić). Dakle, riječ je o jezičnom konzervativizmu, jezičnom centrizmu i jezičnom liberalizmu, ili o jakom purizmu, više individualnome nego institucionalnome, o umjerenom purizmu i o nenormativnosti. Jak purizam koji je na djelu od 90-ih godina nije za Hrvate novost. On je stalno prisutan bilo kao borba protiv germanizama ili osmanizama, bilo kao borba protiv srbizama ili anglizama. Purizam je izraz etnolingvokulturne samobitnosti, ali ponekad i želje pojedinaca za privlačenjem pažnje na sebe i za slavom. On je izazvao obilje sinonima, a obilje sinonima nameće potrebu kodificiranja.

U zaključku na kraju knjige Bagdasarov s pravom ističe da transformaciju hrvatskoga književnoga jezika obilježuje široko variranje normi na svim jezičnim razinama. Povijesna smjena ili »pjerestrojka« normi književnoga jezika sasvim je zakonit i objektivni proces razvoja društva. Promjena socijalnih i političkih uvjeta života, napuštanje starih i pojava novih tradicija, globalizacija i međukulturna komunikacija utječu na obnavljanje književnoga jezika i njegovih normi.

U dodatku je tablica sa statističkim podacima o čestoti uporabe pojedinih leksičkih parnjaka s istim značenjem u hrvatskoj i srpskoj prijevodnoj literaturi i u periodici. Neki su rezultati očekivani, pogotovu kad je riječ o isključivo hrvatskim ili srpskim riječima kao što su *vanjski/spoljni*, *tintarnica/mastionica*, *odgoj/vaspitanje*, *hlače/pantalone*, *kipar/vajar*, *papir/hartija*, *kazalište/pozorište* itd. Zanimljivi su nesimetrični odnosi, npr. u hrvatskome se rabe i *sućut* (češće) i *saučešće*, a u srpskome je *sućut* gotovo nepoznata. Jednak je odnos i kod parova *tisuća/hiljada*, *brzjav/telegram*, *znanost/nauka*, *sveučilište/univerzitet*, *istodobno/istovremeno*, *odvjetnik/advokat*, *povijest/(h)istorija*, *sudionik/učesnik*, *prisutnost/prisustvo*, *glazba/muzika*, *promet/saobraćaj*, *dojam/utisak* itd. Obratnih je primjera mnogo manje, npr. u srpskome su, prema građi, potvrđeni *potres* i *zemljotres*, u hrvatskome samo *potres*, jednako tako *komad/parče*, što pokazuje da je svojedobno u zajedničkom komunikacijskom prostoru preko državne administracije, javnih glasila i vojske utjecaj išao uglavnom u jednom smjeru.

Artur je Bagdasarov uložio velik trud da pronikne u svu složenost naše sociolingvističke prošlosti i sadašnjosti. Riječ je o knjizi koja se temelji na vlastitom opsežnom istraživanju i znanstvene literature i jezične uporabe, a ne na pukom prepričavanju dosad napisanoga. Njezina je vrijednost utoliko veća jer ruskim čitateljima otvara vidike drugačije od onih na koje su navikli. Bilo bi ju korisno prevesti da bude dostupna i hrvatskim čitateljima.

Branka Tafra